

ZUZANNA ZBRÓG

Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce
e-mail: zzbrog@ujk.edu.pl

Mirosław J. Szymański, 2014,
Edukacyjne problemy współczesności,
Kraków–Warszawa, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, ss. 316

Kwestie edukacji stanowią problem ciągle na nowo rozpoznawany, interesujący dla wielu czytelników z powodu dynamiki zmian rzeczywistości społecznej, ekonomicznej i politycznej. Niejednoznaczność owych zmian wymaga wielowątkowego i wieloaspektowego oglądu tejże rzeczywistości z perspektywy uwzględniającej ustalenia wielu dyscyplin naukowych. Tylko takie ujęcie nie tylko pozwala na uchwycenie podstawowych problemów i wyzwań związanych z edukacją w XXI wieku, ale pomaga także ujawnić ukryte zjawiska, które wymykają się obserwacjom wielu badaczy zbyt pobieżnie traktujących problemy edukacji.

Mirosław J. Szymański należy do badaczy, którzy kreślenie tła społeczno-historycznego oraz kontekstu polityczno-ekonomicznego edukacji opanowali do mistrzostwa. Erudycja i umiejętność pano-

ramicznego, interdyscyplinarnego oglądu uwarunkowań zmian społecznych i oświatowych w Polsce i na świecie sprawia, że książka *Edukacyjne problemy współczesności* stanowi szczególnie cenną pozycję.

Monografia jest zbiorem tekstów publikowanych przez Autora na przestrzeni ostatnich lat w czasopiśmie naukowych lub monografiach zbiorowych, poprawionych, zaktualizowanych i dostosowanych do publikacji w postaci zwartego, monotematycznego opracowania. Dzięki temu można zaobserwować przemiany, jakie w ciągu tego okresu zaszły w spojrzeniu Autora na problemy polskiej edukacji wraz z pojawiającymi się w literaturze przedmiotu nowymi teoriami i koncepcjami. Dostrzec można zwłaszcza stałe poszerzanie się perspektywy oglądu analizowanej tematyki i pojawianie się coraz wnikliwszych interpretacji współczesnych pro-

blemów oświatowych/pedagogicznych na tle osiągnięć światowej myśli, przede wszystkim socjologicznej i filozoficznej (Bauman, Beck, Berger, Elias, Giddens, Habermas, Mead, Ricoeur).

Kluczowe zagadnienia zostały ujęte aż w 24 rozbudowanych rozdziałach, które szczegółowo omawiają wiele zasadniczych kwestii, odnoszących się do współczesnej edukacji. Ich analiza w krótkiej recenzji możliwa jest więc tylko poprzez wyodrębnienie większych obszarów wyznaczonych zainteresowaniami naukowymi Autora. Na tej podstawie można wyróżnić kilka podstawowych domen: zmiana społeczna i edukacyjna, indywidualizacja i zróżnicowanie społeczne, tożsamość indywidualna i tożsamość szkoły. Ich rozważanie i komentowanie możliwe jest poprzez patrzenie na nie „z lotu ptaka”, ponieważ w każdym z rozdziałów Autor odwołuje się do wątków scalających monografię, a więc do wspomnianych domen/obszarów swojego głównego zainteresowania.

We *Wstępie* Autor stwierdza, iż książka jest zbiorem przemyśleń i studiów na temat dylematów związanych z coraz większą społeczną rolą edukacji i jednocześnie możliwością niespełnienia społecznych i indywidualnych nadziei z nią związanych. Rzeczywiście, M. Szymański poświęcił w swoim dziele wiele miejsca edukacji i imperatywowi całożyciowego uczenia się, zarówno formalnego, jak i nieformalnego. *Skoro coraz bardziej zbliżamy się do modelu społeczeństwa opartego na wiedzy, to konsekwencją tego stanu rzeczy jest coraz większa intelektualizacja pracy, a także intelektualizacja innych form działalności życio-*

wej (s. 9). Nie da się w związku z tym funkcjonować w dzisiejszej i przyszłej rzeczywistości, zachowując taki sam podział ról i obowiązków, jak w przeszłości. Nie ma już powrotu do tego, co było, a w rezultacie nie możemy mówić i myśleć o spokojnym życiu. Dążenie do sukcesu, rywalizowanie z innymi o dobra, coraz większe trudności w zaspokojeniu i podstawowych, i tych bardziej skomplikowanych potrzeb powodują frustracje i stają się źródłem rozmaitych lęków i niepokojów. Dobre wykształcenie przestało być gwarantem sukcesu i życiowej stabilizacji. *W zmieniającym się społeczeństwie, przy zdarzających się niekonsekwencjach i nie zawsze łatwych do odczytania drogach rozwoju nawet wysoki poziom wykształcenia nie musi zapewniać adekwatnych do tego wykształcenia: pracy, standardu życia, realizacji osobistych planów i aspiracji* (s. 11). Autor uzasadnia jednak tezę i podtrzymuje przekonanie, że *edukacja, choć nie stanowi panaceum na bolączki świata, jest jednym z najważniejszych środków prowadzących do dalszego postępu i sprawiedliwości społecznej* (s. 10), jest środkiem kumulowana osobistego i społecznego kapitału oraz osiągnięcia życiowych sukcesów. Szczególnie w wypadku ludzi młodych, kreatywnych, mobilnych, zainteresowanych czytelnym związkiem dobrego wykształcenia z satysfakcjonującą pracą i wysoką jakością życia.

Wszechobecna niestabilność, nieprzewidywalność, ryzyko bezrobocia, które w głównej mierze dotyczą właśnie ludzi młodych, mają także niebagatelny wpływ na preferowane wartości i życiowe wybory, zwłaszcza że zainteresowani oni są

przede wszystkim niezależnością ekonomiczną i korzystaniem z zalet konsumpcjonizmu. W tych warunkach edukację można nadal traktować jako najlepszą z dostępnych, najpewniejszych inwestycji. Tym bardziej że globalny świat stawia przed młodzieżą coraz to nowe wyzwania, z jednej strony wiele oferując, między innymi swobodę wyboru, umiędzynarodowienie (kultury, nauki), a z drugiej, ustawicznie podnosząc poprzeczkę wymagań. Na chwiejącej się szali *hossy i bessy wartości* (s. 59) jako niezmiennie pozostają jednak te wartości, które świadczą o naszym człowieczeństwie, które w ciągu dziesięcioleci nie tylko nie tracą swojego znaczenia, ale wręcz przeciwnie – ich ranga stale wzrasta. Autor rozważa w kontekście zyskiwania na znaczeniu przede wszystkim kategorie wolności, podmiotowości, pracy i związanej z nią władzy, charakteryzuje zaś dokładniej wartości obywatelskie, kulturalne i rodzinne jako tracące na znaczeniu. Uzasadnia przy tym, że poziom świadomości aksjologicznej społeczeństwa to nic innego, jak barometr skutków gwałtownej zmiany społecznej, która nastąpiła w naszym kraju i która nadal wpływa na decyzje podejmowane przez młodych ludzi.

Idee zmiany społecznej i zmiany edukacyjnej, wartości edukacji w warunkach tejsze zmiany oraz przemian wartości w zmieniającym się świecie są zresztą nie tylko stałym wątkiem scalającym architektonicznie konstrukcję monografii, ale stanowią podstawową zawartość pierwszej części książki (s. 13–70). W jej redagowaniu z pewnością pomogły Autorowi doświadczenia badawcze z poprzednich

monografii *Kryzys i zmiana. Studia nad przemianami edukacyjnymi w Polsce w latach dziewięćdziesiątych* (2 wydania), *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji w Polsce* (2 wydania) oraz *Młódzież wobec wartości* (3 wydania). Dotyczą one zagadnień, którymi Autor interesuje się naukowo w sposób szczególny. Właściwie trudno wyobrazić sobie dokładniejsze analizy związane z nakładaniem się na siebie czterech rodzajów gwałtownej zmiany społecznej: globalizacji, transformacji ustrojowej, integracji europejskiej oraz rewolucji naukowo-technicznej. Zwłaszcza że w Polsce zmiana ma charakter bardzo gwałtowny i wielostronny. Tym bardziej należy docenić wnikliwość, staranność w doborze materiałów, rzetelność autorską oraz przede wszystkim wszechstronność eksploracyjną odnoszącą się do szczegółowych wątków związanych ze zmianą społeczną, a zatem także zmianą edukacyjną w polskiej oświacie. M. Szymański z mistrzowską przenikliwością eksplikuje istotę zmiany, podkreślając za P. Sztompką i A. Giddensem, że powszechne rozumienie zmiany nie uwzględnia wszystkich jej postaci: morfogenezy, reprodukcji i transformacji. *Pojęcie zmiany zawiera wyłącznie informację o przekształceniu, ubytku czy utracie pewnego bytu lub zaistnieniu nowego. Nie przesądza o tym, czy jest to dobre, czy złe* (s. 15). Autor z dużym znanstwem analizuje historyczno-społeczne uwarunkowania zmiany społecznej i ich następstwa strukturalne o różnym charakterze: w strukturze i funkcjach rodziny, gospodarki rynkowej, wreszcie w zmianach oświatowych i kulturowych. M. Szymański wyraźnie podkreśla społeczny

charakter zmian edukacyjnych, zwracając uwagę na liczne procesy, które je wymusiły.

Na tle problematyki przemian oświatowych Autor eksploruje tematykę indywidualizacji i zróżnicowania społecznego w okresie późnej nowoczesności. Argumentuje, za N. Eliasem i Z. Baumanem, że indywidualizacja nieodłącznie wiąże się z autonomią jednostki, która kreowana jest w wyniku procesów społecznych, zaś *ekspansja nowoczesności nie tyle doprowadza do jednostronnego wyzwolenia jednostki (...), ile jest wyrazem przekształcania się społeczeństwa* (s. 30–31). Zmiana społeczna kojarzy się więc z indywidualizacją i indywidualizmem, występując jako podstawowy atrybut nowoczesności. W kolejnych podrozdziałach Autor, odwołując się do najważniejszych cech późnej nowoczesności, zwraca uwagę na proces modernizacji społeczeństwa i gospodarki oraz na ich wpływ na zróżnicowanie życia rodzinnego, zmniejszenie podobieństwa losów tej samej płci, co jest wynikiem wyzwolenia z form społecznych społeczeństwa przemysłowego. Bazując na konstatacjach U. Becka, M. Szymański rozszerza ustalenia niemieckiego socjologa i wskazuje na *wyzwolenie z determinizmu form społecznych, bo przecież nawet w społeczeństwie współczesnym trudno mówić o całkowitym braku zależności od wymienionych form* (s. 39), czyli zależności od klasy, warstwy, rodziny i położenia społeczno-uwarunkowanego płcią.

Kolejny wątek w rozważaniach M. Szymańskiego dotyczy kategorii tożsamości, w tym czynników, które ją konstruują. Pytając o tożsamość, Autor nawiązuje po

pierwsze do elementów identyfikujących tożsamość daną i tożsamość zadaną, lokując ich rozróżnienie w warunkach życiowych człowieka i jego świadomości społecznej. Po drugie odwołując się do kultury społeczeństw tradycyjnych, określonej przez M. Mead postfiguratywną, udowadnia istnienie ścisłego związku biografii jednostki ze społeczną rolą pokoleń. Analizuje także czynniki kształtowania się tożsamości i rozważa problematykę konstruowania tożsamości człowieka na tle problemów edukacyjnych. Zgadając się z P.L. Bergerem, zauważa, że metafora losu, wiary w to, że człowiek nie ma zbyt wielkiego wpływu na bieg swojego życia, nie sprawdza się już w dzisiejszych czasach. Istnieją bowiem we współczesnej rzeczywistości różne pułapki życiowe, których – nawiązując do opracowań A. Giddensa – M. Szymański upatruje w unifikacji, fragmentaryzacji, bezsilności, niepewności i doświadczeniach urynkowionych. To one właśnie są podstawowym zagrożeniem dla tożsamości współczesnego człowieka i poczucia sensu życia.

Autor opiniowanej monografii podejmuje się definiowania pojęcia „tożsamość”, wychodząc od prac J. Deweya, a zwłaszcza G. H. Meada. Analizuje jego zawartość treściową w naukach społecznych i humanistycznych, ogniskuje znaczną część swoich zainteresowań badawczych wokół zagadnień tożsamości podmiotu indywidualnego, rozpatrywanych w związku z jego uwikłaniami interakcyjnymi, a także w kontekście tożsamości zbiorowych w ujęciu Z. Bokszańskiego. Autor zwraca uwagę na perspektywy poznawcze koncepcji tożsamo-

ści w ujęciu E. Eriksona, postulującego rozwijanie programu interdyscyplinarnych badań nad sytuacją jednostki w szybko zmieniającym się społeczeństwie przemysłowym. Integralną częścią tego programu była taka koncepcja tożsamości jednostki, która umożliwiła rozpatrywanie jej w ścisłych związkach z przemianami makrostruktur społecznych.

M. Szymański zwraca uwagę na różne znaczenia pojęcia tożsamości. Jedno z nich odnosi się do kontynuacji bądź pozostawania tym samym. Wskazuje na bycie kimś, kto jest tożsamy z sobą z przeszłości. A więc tożsamy ze swoimi przeszłymi wartościami, myślami i działaniami. Ten aspekt tożsamości dostrzegamy wyraźnie np. w pracach E. Eriksona, który przede wszystkim zajmuje się badaniem warunków umożliwiających pozostawanie „tą samą osobą” i analizowaniem następstw załamania się tego stanu.

Drugie znaczenie pojęcia tożsamość odnosi się do odrębności, odróżniania się i dotyczy przejawiania cech i właściwości powodujących, że podmiot postrzega się jako odmienny od innych podmiotów.

Wskazując na to rozróżnienie, Autor podąża także za sugestiami P. Ricoeura i Z. Baumana. Podkreślają oni bowiem dwie płaszczyzny, na których mogą być sytuowane doświadczenia tożsamościowe jednostki:

- ciągłość osoby, trwanie jej cech charakterystycznych mimo upływu czasu i na przekór zmiennym okolicznościom życia;
- odrębność własnej osoby od innych, jej cechy wyjątkowe, które tę odrębność konstytuują.

Kończąc rozważania na temat tożsamości, Miroslaw Szymański zadaje pytania, które odnoszą się do obu ujęć tożsamości. Z jednej strony Autor każe zastanawiać się czytelnikom nad tym: *Kim byłem? Kim jestem? Kim będę?*, a z drugiej: *Czym różnię się od innych? Czy zmieniając się, zachowujemy swoje „ja”, jesteśmy tacy sami? Czy w sposób istotny różnimy się od innych?* (s. 87). Poszukując własnej odpowiedzi na te pytania, czytelnicy będą mogli skonfrontować swoje przemyślenia z konkluzjami Autora na kolejnych stronach książki.

W książce M. Szymańskiego nie mogło zabraknąć tematyki, którą Autor – jako socjolog edukacji – zajmuje się od dawna, mianowicie problematyki wyrównywania szans edukacyjnych. W *Edukacyjnych problemach współczesności* M. Szymański zarysował także inne problemy edukacji XXI wieku, w tym między innymi związane z kształceniem przyszłych nauczycieli oraz przywództwem edukacyjnym czy z kategorią codzienności w badaniach społecznych i pedagogicznych. Także te wątki rozpatrywane są na tle wspomnianych już głównych obszarów analiz.

Książkę M. Szymańskiego kończy imponująca bibliografia potwierdzająca erudycyjny potencjał Autora. Umiejętność wykorzystania bogatej literatury do prowadzonych analiz i interpretacji złożonych zjawisk/procesów pedagogicznych jest podstawowym walorem opinowanej monografii. Doświadczenie zmiany społecznej, a także refleksja nad jej przebiegiem i rezultatami, jest obiektem zainteresowania M. Szymańskiego od wielu lat. Wieloaspektowe podejście do

złożonych problemów współczesnej edukacji, poparte pogłębioną analizą licznych publikacji z obszaru pokrewnych pedagogice dyscyplin, pokazuje wielowarstwowość i wielowymiarowość procesów związanych z szeroko rozumianymi zjawiskami edukacyjnymi. Nie dziwi więc, że tak rozległe zainteresowania Autora zaowocowały monografią, której interdyscyplinarny charakter nie tylko staje się ogromną zaletą, co wydaje się oczywiste, ale – dzięki takiemu podejściu – przede wszystkim odsłania i porządkuje zawilgości podejmowanych wątków.

Edukacyjne problemy współczesności są spójną tematycznie publikacją, w której punktem wyjścia do dalszych rozważań jest proces radykalnej zmiany społecznej. Specyficzne dla okresu transformacji przewartościowania aksjologiczne spowodowały na zasadzie kuli śniegowej kolejne (r)ewolucje w wielostronnym postrzeganiu oświaty, edukacji i kultury. Nieuniknione konsekwencje tych przemian możemy obserwować na polu edukacji. Autor z wielkim znawstwem tematu pomaga zrozumieć czytelnikom, że edukacja i los człowieka zawsze są uwikłane w kulturę.

Opracowanie dobrze wpisuje się w aktualną dyskusję nad poszukiwaniem optymalnego modelu przygotowania społeczeństwa do uczestniczenia w międzynarodowej współpracy, do pełnego korzystania z pozbawionej granic przestrzeni europejskiej i odważnego wychodzenia naprzeciw potrzebom rozwijających się gospodarek światowych, otwartych na wysoko kwalifikowane kadry pracowników, niezależnie od ich narodowości. Sądzę, że wartość tej publikacji będzie

wzrastać wraz z upływem czasu i pojawiania się na zasadzie domina kolejnych zmian społecznych.

Uważam, że należy podkreślić wolę Autora do przekraczania granic dyscyplin nauk społecznych i humanistycznych. Zaczepnięte z socjologii, filozofii i psychologii kategorie analityczne (np. zmiana społeczna, tożsamość, indywidualizacja, podmiotowość, ponowoczesność) są umiejętnie wpisywane w dyskurs pedagogiczny, co pozwala na odkrycie i opisanie nowych wątków i zagadnień, które do tej pory skutecznie wymykały się uwadze badaczy. Jest to z korzyścią także dla czytelników. Nawet niewprawiony naukowo odbiorca może odkryć dla siebie meandry wzajemnych zależności zjawisk globalnych i tych, które dzieją się w jego najbliższym otoczeniu.

Przedstawione w monografii M. Szymańskiego rozważania zapewne pobudzą do dalszych dyskusji na temat problemów edukacyjnych kolejne pokolenia naukowców, nauczycieli, pracowników oświaty i studentów oraz wszystkich interesujących się oświatą. Książka stanowi bowiem interesujący zbiór materiałów do studiowania kwestii związanych ze zmianami społecznymi i wynikającymi z nich zjawiskami/procesami o globalnym zasięgu. Może być wykorzystywana jako materiał do badań, jako źródło informacji w placówkach i instytucjach edukacyjnych oraz w szkołach wyższych, gdzie niezależnie od profilu kształcenia, rozumienie rangi procesów dziejących się na całym świecie w związku z toczącymi się na naszych oczach wydarzeniami polityczno-ekonomiczno-społecznymi jest podstawowym warunkiem świadomego funk-

cjonowania w zintegrowanej Europie i w świecie.

Sam Autor ma nadzieję, że jego książka skłoni decydentów do opracowywania nowych projektów reform oświatowych. Jest wręcz przekonany, że *prawdziwa reforma polskiej edukacji jest*

dopiero przed nami (s. 11). Tylko bowiem poważne potraktowanie problemów nurtujących polską edukację i zajęcie się nimi w gronie specjalistów może stać się gwarancją sprostania, przynajmniej częściowego, wyzwaniom edukacyjnym XXI wieku.